

המיתוס וגלגוליו בראי הספרות, האמנות והמוזיקה

תכנית לימודים בין-תחומית לחט"ע

גילה יוסלזון

פתח דבר

הרעיון לפיתוחה של תכנית ייחודית המשלבת בין ספרות, אמנות ומוזיקה בבית הספר התיכון "דה שליט" ברחובות, נולד כתוצאה משילוב מתמיד של תחומי לימוד השונים על ידי שלוש רכזות מקצוע בבית הספר. שילובם של טקסטים ספרותיים בשיעורי אמנות ומוזיקה, השמעת יצירות מוזיקליות בשיעורי אמנות וספרות, והתבוננות ביצירות אמנות בשיעורים האחרים, המריץ בנייתה של תכנית שתטפל בשילוב האמנויות באופן מקצועי, תוך הקפדה על יסודיות והעמקה בכל תחום מחד גיסא, ושילוב מעניין מאידך גיסא. התכנית נכתבה על ידי שלוש רכזות מקצוע בבית הספר: רחלי כספי - רכזת ספרות, דפנה סון - רכזת אמנות וגילה יוסלזון - רכזת המוזיקה. השיעורים ניתנים על ידי המורות המקצועיות הן במתכונת רגילה (תוך הקפדה על שיתוף פעולה בין המורות) והן במתכונת של הוראת עמיתים בה שלוש המורות מנהלות יחד שיעורים שמטרתם להאיר נושאים מסוימים ולסכמם.

הרעיון המכוון את התכנית נשען על תפיסת הביטוי כצורך אנושי בסיסי, צורך המצוי באדם מאז בריאתו. האמנות החזותית נוצרה על ידי האדם בכל דור ובכל תרבות ושיקפה ערכים חברתיים, דתיים ומוסריים. בעזרתה משקף היוצר את אישיותו ומבטא עמדות לגבי החברה שבה הוא פועל. יצירת האמנות החזותית מעניקה לצופה חוויות אסתטיות המייחדות אותה מתחומי יצירה אחרים. היצירה הספרותית משקפת אף היא מערכת ערכים, מבטאת מכלול חוויות אנושיות, רגשיות ושכליות ופונה אל עולמם הרגשי והשכלי של נמעניה. היצירה הספרותית כתובה במילים המהוות סמלים של מערכת תקשורת. "היא מתפקדת בדרך שמייעתית או חזותית... ניידת ונמצאת בכל עת בהישג יד... יתרונה הוא בכושרה לבטא באותה מידה של יעילות, ידע נסיוני, חווייתית וקונספטואלית" (בראון ואולסמטד, לשון וספרות). הבנת היצירה הספרותית עשויה להעשיר את עולמם של הקוראים חוץ מעצם ההנאה שהיא מזמנת.

המוזיקה היא שפה המשפיעה על חשינו. היא עצמה אינה יכולה ליצג "דברים בעולם" אך היא מסוגלת לבטא רגשות, לעוררם ולהעצימם אצל המאזין. בכוחה של המוזיקה להרחיב את משמעות המילים ולתת להן אופי מוחשי יותר. למידת המוזיקה על תוכניה הדיסציפלינריים והאמנותיים כאחד, תעצב את החוויה ואת ההכרה האסתטית ביצירות השונות ותתרום ללימוד האסתטי-חווייתי בתכנית המשולבת. זיקה והשוואה בין האמנויות - ספרות, אמנות ומוזיקה, לאורה של כל דיסציפלינה, מבהירה קשרים בין האמנויות ואף מרחיבה את משמעות המרכיבים בכל אחת מהן.

עולם התכנים שעליו מבוססת התכנית המשולבת וממנו היא יוצאת מורכב מהתנ"ך, מהמיתולוגיה היוונית ומהברית החדשה. היות שלושת עולמות התוכן האלה קשורים ושזורים זה בזה, הוא בסיס תוכני לתכנית זו בשל הנגיעה שיש לכל עולם כזה, ולשלשתם יחד, לאדם בן התרבות באשר הוא. מטרת התכנית הן רבות, ואמנה את העיקריות בהן: הכרת השפה הייחודית לכל דיסציפלינה; הכרת סוגים, סגנונות וצורות ביטוי שונות בשלושת התחומים. הכרת מיתוסים וגלגוליהם התרבותיים והסגנוניים בדיסציפלינות השונות ונדידתם מהמיתולוגיה היוונית ומהתנ"ך אל הברית החדשה; פיתוח מוטיבציה לקריאה, להאזנה למוזיקה ולהתבוננות ביצירת האמנות; הקניית כלים לניתוח היצירה ולהבנה בשלושת התחומים; פיתוח רגישות אסתטית וטעם אישי; יכולת נקיטת עמדה וביקורת כלפי היצירה, וכן העשרת עולם החוויות הרגשי והשכלי.

מיתוסים וגלגוליהם

באופן מסורתי נתפס המיתוס בהקשר לחברות עתיקות או כאלה המכונות "פרימיטיביות". בן החברות הללו ראה את העולם כבמה שבה התנהלו עימותים דרמטיים בין רצונות. המיתוס היה מצב מחשבתי נורמלי. כיום המיתוס אינו מייצג את דרך מחשבתו של האדם המודרני. עם זאת, המיתוס עונה על צרכים יסודיים של המחשבה האנושית: התופעות שאינן ניתנות להבנה באמצעים רציונליים שייכות לתחומי, והוא מהווה מערכת הגנה ספונטנית של המוח האנושי בפני עולם עוין. המיתוסים משתמרים זמן רב אחרי שהמאורעות שבאו להסביר שכבר נשכחו מלב, אולם הדורות הבאים מפרשים את המיתוסים בדרך משלהם והופכים אותו לחלק מהמורשת התרבותית העולמית. אף שהמיתוסים עוסקים בסיפורי האלים, למעשה הם מהווים נקודת מוצא לנושאים הנוגעים לבעיות מהותיות. בהמשך, אדון בקצרה באופן בו מהווה המיתוס של אורפיאוס נקודת מוצא לתכנית שילוב האמנויות. על חלקה של המוזיקה ארחיב מעט יותר.

המיתוס של אורפיאוס

הסיפור המיתולוגי על אודות אורפיאוס עוסק בכוחה העל-אנושי של האמנות, המשנה סדרי עולם, המשפיעה רבות על הבריות ועל האלים כאחד. אישיותו המיוחדת והיצרית של אורפיאוס, יכולתו המופלגת של האמן ברוך הכשרונות וכוחה של האמנות - כל אלה הם נושא מאתגר ומרתק.

יצירות אמנות רבות דנות בלבטיו של האמן, ביחסיו עם עצמו ועם הסביבה, בקשריו עם החברה, ביחסים בין האמנות ובין המציאות, בבחירת החומרים שמהם הוא בורא את יצירתו ומעצבה, במקורות היצירה ובתהליכי יצירתה. המיתוס של אורפיאוס מהווה אפוא נקודת מוצא לדיון בארס-פואטיקה. (המונח ארס-פואטיקה מתייחס אמנם לספרות, אך גם האמנות עוסקת בעצמה, באמן, ביחסיו עם המציאות הסובבת ובתהליך היצירה.)

במסגרת התוכנית שלנו עוסקים תחומי הדעת השונים בו-זמנית ובשילוב במיתוס של אורפיאוס: בספרות נלמד החומר הבא: "מטמורפוזות" - הסיפור המיתולוגי על אורפיאוס ואאורדיקה מאת אובידיוס; במוזיקה נלמדות האופרות "אורפיאוס ואאורדיקה" מאת גלוק והאופרה "אורפיאוס" מאת מונטוורדי; בספרות נלמד המאמר של אריאל הירשפלד "אורפיאוס ואאורדיקה" ובעקבותיו מתנהל דיון בנושא: גלגולי הסיפור המיתולוגי בספרות ובמוזיקה. כמו כן צופים התלמידים בקטע הפתיחה מתוך סרט הקולנוע "חלומות" של אקירה קוראסווה ומתקיים דיון בתופעת ההתבוננות "בעולם האסור".

האופרות

האופרה "אורפיאוס ואאורדיקה" הובנה בתקופת הרנסאנס תחילה כסמל לכוחה של הרטוריקה ולאחר מכן כאות לכוחה של המוזיקה ושל האמנות בכלל. אורפיאוס, בנם של אפולו והמוזה קליופה, הוא ראש למשוררים ולמוזיקאים במיתולוגיה היוונית, ונחשב למי שהנהיג ביוון את פולחן האל דיוניסוס. בכוח נגינתו הצליח אורפיאוס, כך מספרת האגדה, לגבור על איתני הטבע ולשנותם. בכוח אמנותו הסיט ממסלולם נהרות, השקיט את גלי הים, פתח שערי השאול, ריצה ופייס את היצורים האימתניים ביותר. אורפיאוס נשא לאשה את הנימפה אאורדיקה, שהוא אהב אהבה עזה. במנוסתה בשדה הכיש אותה נחש ארסי וגרם למותה. אורפיאוס נמלא עצב רב, ממאן להתנחם ומפסיק את שירתו ונגינתו. כאשר יורד אורפיאוס לשאול, בעזרת האל אמור הוא הצליח לרכך את לבו של הספן המעביר את המתים אל השאול, מצליח להכניע את קרברוס, הכלב בעל שלושת הראשים. הוא חוצה את נהר הסטיקס, מקסים בשירתו את רוחות הרפאים, מפייס את מלך השאול האדס ואשתו, והם מסכימים שיחזיר את רעייתו אל ארץ החיים, בתנאי שיילך כל הזמן לפניו ולא יסב את ראשו לאחור עד צאתם מן השאול.

לסופו של המיתוס גרסאות מספר: הראשונה מספרת שהצליח לעמוד במשימה ולהחזיר את אאורדיקה לארץ החיים. אולם לפי הנוסחים האחרים לא עמד בפיתוי, הביט בה והיא נמוגה כלא הייתה. גם לאופרה של מונטוורדי היו גרסאות שונות, וההבדל ביניהן היה רב.

האופרה של מונטוורדי מוקרנת בכיתה ונידונה לפי הקריטריונים הבאים: העלילה, מבנה האופרה; עיצוב הדמויות; העמקת משמעותן של מילים או של צירופי מילים באמצעים מוזיקליים: ציור גרפי של מילים המציינות מקום וכיוון, שימוש במוטיבים סינקופיים כחיקוי רטורי לדיבור נרגש, שימוש בדיסוננטים להדגשת מילים המביעות כאב ויאוש, חזרות רצופות המדגישות מילים מסוימות על פני האחרות, ארגון רציטיבים לכדי אריה מוקדמת, ארגון סטרופי לעומת ארגון המשכי.

לעומתה מוקרנת בכיתה האופרה מאת גלוק, ואחרי ניתוח והתייחסות למבנה, לתפקיד המקהלה, לרציטיב ולאריזו, לאריה הווירטואוזית, ודיון בנקודות שזכרו לעיל - נערכת השוואה סגנונית על רקע התקופה שבה נכתבה כל אופרה, והשוואה בין אופן עיצוב המיתוס בכל אחת מהאופרות. (לדוגמא: ההתייחסות השונה לסיום בכל אחת מהן).

היכרות מעמיקה זו עם האופרות, מעניקה לתלמיד חוויה רגשית ואינטלקטואלית, המרחיבה את אופקיו. האינטרפרטציה השונה לסיפור המיתוס הופכת אותו לחי ונושם ולא רק למיתוס שעניינו בעבר.